

Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi
The Journal of International Social Research
Volume: 3 Issue: 13 Year: 2010
WOMAN STUDIES (Special Issue)

OSMANLI-İRAN İLİŞKİLERİ VE OSMANLI MODERNLEŞME ÇABALARI BAĞLAMINDA
OSMANLI KADINININ İRANLILARLA EVLENME YASAĞI VE UYGULAMALARI

*IRAN - OTTOMAN RELATIONS AND BANNING OF MARRIAGES FOR THE OTTOMAN
WOMEN WITH THE IRANIAN SUBJECTS AND IT'S APPLICATIONS WITHIN THE CONTEXT
OF THE MODERNIZATION ATTEMPTS OF OTTOMAN EMPIRE*

Galip ÇAĞ*
Selçuk URAL**

Özet

Bu çalışma Osmanlı Devleti için çok önemli bir dönüşüm devri olan Tanzimat'ın hemen öncesinde başlayarak değişen şartlarla birlikte yıkılışa kadar devam eden, Osmanlı'da İranlılarla evlenme yasağı ve uygulamalarını incelemektedir. Çoğu araştırmacıya göre 19. yy ikinci yarısında ve I. Meşrutiyetin ilanının hemen öncesine rastlayan bu uygulamanın aslında bundan çok öncelere dayandığı çalışmanın önemli çıkış noktalarından biridir. II. Abdülhamit devrinde en somut uygulamalarına rastladığımız bu yasağa dair H. 1303-1305 yıllarına dair belgeler bu çalışmanın ana kaynakları olmakla birlikte İslam hukukunun bahsi geçen yasağa temel teşkil eden kriterleri de yine bu çalışmanın içeriğini teşkil etmektedir. Şüphesiz ki kayıtlarda salt Osmanlı kadınına muhatap edinen bu yasanın aslında cinsiyet ayrımı gözetmesizin uygulanması ve mezhep farklılığını temel aldığı bilinmesi konunun anlaşılması için önemli gerekliliklerdir.

Anahtar Kelimeler: İran, Evlilik, Kadın, Osmanlı, Evlilik Yasağı.

Abstract

This study aims to present a detailed research about the policy and practice of banning marriages between the Ottomans and Iranians since the beginning of Tanzimat (Administrative Reforms), an important turning point in the Ottoman history, until the decline of the Ottoman Empire. Although this practice of banning is considered to have been started in the second half of the 19th century and ended just before the declaration of the 1st Constitutionalism Period (I. Meşrutiyet) according to many researchers, in fact this practice existed earlier than these defined dates. And this argument is one of the significant points which led us to a detailed research on this topic. Although there are several documents, in particular the ones dated H. 1303-1305 that are taken into consideration in this article, which verified the concrete application of banning during the era of Abdülhamit II, it is also emphasised in this study that the Islamic code as the fundamental initiative of this practice was another main reason. Even though the documents studied so far is proving the ban to have been imposed on the Ottoman women, in fact our study proves that this prohibition was put into practice without taken into consideration gender differences while the main reason behind it, in fact is based on the religious factions.

Key Words: Iran, Marriage, Woman, Ottoman, Banning of Marriage.

* Dr., Sakarya Üniversitesi, gcag@sakarya.edu.tr

** Okutman, Sakarya Üniversitesi, sural@sakarya.edu.tr

Giriş

Osmanlı Devleti'nin 18.yy dan itibaren idari, sosyal ve askeri manada bir dönüşüm sürecine girdiği bilinmektedir. Önceleri belirli noktalarda Avrupa'nın gerisinde kaldığının tespit edilememesi ya da görmezden gelinmesi bahsi geçen dönüşüm sürecini yüzeysellikten öteye götürmemiş, bu da Osmanlı idaresi için ileriki dönemlerde ciddi sıkıntıları beraberinde getirmiştir. III. Selim devrinden itibaren bahsi geçen dönüşümün daha keskin ve doğru mecralara yönelik olarak gerçekleştirilmesi ise en azından askeri manada Osmanlı Devleti için bir soluklanma ortamı yaratmıştır.¹ Ancak Yeniçeri Ocağının baskıları bu dönemin de sonunu getirmiş ve Nizam-ı Cedit ordusunun dağılması ile birlikte Yeniçeri Ocağının yenilik karşıtı baskıcı tavrı yeniden ortaya çıkmıştır.²

III. Selim sonrasında Osmanlı tahtına geçen II. Mahmut devri Osmanlı batılılaşması için bir dönüm noktası olmuştur. Gerçekleştirdiği yenilikleri Osmanlı devlet ve toplumunun hemen her noktasına teneffüs eden yapısı sebebiyle “*gâvur padişah*”³ olarak adlandırılan II. Mahmut'un, batılılaşma noktasında gösterdiği bu verimliliğin en önemli sebebi şüphesiz ki yenilik önündeki en önemli engel olan Yeniçeri Ocağını kaldırmış olmasıdır.

II. Mahmut ıslahatlarının en önemli özelliği şüphesiz ki içerisinde sadece kurumsal değil gündelik hayata dair bir takım müdahaleleri de barındırması idi. Memurların kılık kıyafetinin yeniden düzenlenmesi, padişahın devlet dairelerine kendi resimlerini astırması, batı müziği, bando, orkestra, opera ve tiyatronun ülkeye girişine izin vermesi bahsi geçen özel durumları.

Osmanlı Devleti bu devirde sınırlarını zorlayacak bir hızla batılılaşırken diğer taraftan halifelik vasfına sahip olması sebebiyle Müslüman kimliğini de muhafaza noktasında adımlar atmıştır. Örneğin batılı tarzda okullar (mektep) açılırken eski usul eğitim veren medreselerin varlığı devam ettirilmiştir.

İslam kimliğinin muhafazası ve özellikle mezhep birliğinin bozulmasını engelleme adına gerçekleştirilen hamlelerden biri de *Vakay-ı Hayriye* öncesinde İranlılar ile evlenme yasağının daha net çizgilerle ortaya konmasıdır. Çalışmamız aslında uygulama noktasında oldukça eski olan İranlılarla evlenme yasağının 19. yy başlarında yeniden gündeme gelerek koşullarının ortaya konması, uygulama şekli ve ötekinin yani İranlıların bu yasağa tepkisi üzerine yoğunlaşacaktır. Bu dönemde yasağın kadın erkek ayrımı olmaksızın uygulanmasına rağmen şekil olarak salt kadınları muhatap aldığı izlenimine sahip olması, bu yasağı Osmanlı'nın sadece kadınlara tatbik ettiği yanlış anlayışını da doğurmuştur.

İranlılarla Evlenme Yasağının Kökeni

Osmanlı idaresinin İranlılar ile evlenme yasağını ne zamandan beridir uyguladığına dair net bir bilgi olmamakla birlikte konu ile alakalı kısıtlı araştırmaların birleştiği nokta 1822 tarihli bir “*buyruldu-i âli*”dir. Bu *buyrulduya* göre Sünni-Şii ayrımı önemli bir farklılık olup bu iki farklı mezhebe mensup erkek ve kadının evlenmesi oldukça net bir ifade ile sakıncalı bulunmakta, hatta bu tip bir evliliğin sadece bu dünyada değil ahiret hayatında da kişiyi felakete sürükleyeceği ifade edilmektedir.⁴

Ancak meselenin kökleri araştırıldığında aslında Osmanlı idaresinin yukarıdaki yaptırımında esas aldığı, Sünni-Şii ayrımının bu tarihten çok öncelerine dayandığı ve temelinde itikadi olmaktan çok siyasi bir kaygının yattığı anlaşılmaktadır.

Osmanlı kuruluş döneminde meydana gelen en önemli kitlesel başkaldırının Fetret Devri sonrasında Şeyh Bedrettin önderliğinde gerçekleştirildiği bilinmektedir. Bu hareketin bilhassa Osmanlı Sünni kimliğinin henüz net bir şekilde belirlenmediği bir dönemde gerçekleşmesi Osmanlı idaresini oldukça zor bir durum ile karşı karşıya bırakmış ve bu hareket uzun uğraşlar ve sadece cezalandırma yolu ile değil aynı zamanda dönem ulemasının bazı yorumlamaları ile çözülebilmiştir. Ancak Şeyh Bedreddin ile ilgili belli başlı kaynaklara bakıldığında, onu Ortodoks sınırları dışında gösterebilecek kesin ve net bir

¹ Nizam-ı Cedit ordusunun Napolyon'u ağır bir mağlubiyete uğrattığı Akka Kalesi önlerindeki savaş için bkz., Sipahi Çataltepe (1997). *19. Yüzyıl Başılarında Avrupa Dengesi ve Nizam-ı Cedit Ordusu*, İstanbul. ve Nafiz Orhon, Nuri Taşdelen (1987). *1798-1802 Osmanlı Fransız Harbi (Napolyon'un Mısır Seferi)*, Ankara: Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları.

² III. Selim devri ıslahatları ve Osmanlı idaresinin durumu ile alakalı çağdaş iki kaynak, Enver Ziya Karal (1942). *Selim III. ün Hatt-ı Hümayunları*, Ankara: TTK Basımevi., Ahmed Efendi (Sırkâtibi) (1993). *Üçüncü Selim'in Sırkâtibi Ahmed Efendi Tarafından Tutulan Ruzname*, Ed. V. Sema Arıkan, Ankara: TTK Basımevi.

³ Paul İmbert (1981). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Yenileşme Hareketleri: Türkiye'nin Meseleleri*, İstanbul: Havass, s. 133.

⁴ “...bu keyfiyet cehele-i ehl-i İslamın teğayyür-i meshebiyle maazallahüteala iki alemde müptela-i hüsrân olmasını mucip olmakta...”, Rona Aybay (1980). *Kadın Uyrukluğu Üzerinde Evlenmenin Etikisi*, Ankara: AÜSBF Yay., s. 70

bilgi bulunamamıştır. Ama onun, Osmanlı kaynaklarında bir saltanat davacısı olarak tanımlanması, diğer özelliklerini gölgede bırakmış, zaten Osmanlı merkezîyetçi devlet yapısı için de önemli olan bu olmuştur. Daha sonraki dönemlerde görüldüğü gibi, 16. yüzyılın başlarında, Şîî-Safevî Devleti kurulduktan sonra, Osmanlı ülkesinde müfrit Şîî ve Kızılbaş propagandaları merkezîyetçi-Sünnî politikaya karşı tehlikeli bir hal almaya başlayınca, devletin, merkezkaç güçler başta olmak üzere, heterodoks eğilimlere karşı hoşgörülü yaklaşımı değişmiş, çok sert tedbirler alınmaya başlanmıştır.⁵ İşte özellikle Şah İsmail devrinde artık zirveye ulaşan Sünnî-Şîî çekişmesinin temel çıkış noktası da bu olmuştur.

Kuruluş devrinde Şeyh Bedrettin ile ilk kez karşılaşılan Şîî-Sünnî uyuşmazlığı ileri ki dönemlerde de zaman zaman devleti meşgul etse de asıl problem Şeyh Safiyüddin liderliğinde kurulan Safevi tarikatının Anadolu'ya nüfusu ile ortaya çıkmıştır. İran'ın Erdebil şehrinde kurulup gelişen tarikatın ilk dönemlerinde çoğunluğu Anadolu ve Irak'tan olmak üzere 3.000 kadar müride sahip olduğu kaydedilmektedir.⁶ Bu dönemde Safeviyye'nin dini söyleminin siyasal bir söyleme dönüştüğüne dair bir iz rastlanmamaktadır. Kaldı ki Safeviyye tarikatının Şeyh Safiyüddin'den torunu Hoca Ali'nin oğlu Şeyh İbrahim'e kadar Erdebil dışına çıkmadığı da bilinir. Ancak Şeyh İbrahim sonrasında tarikatta yaşanan bölünme ve Şeyh Cüneyd ile Karakoyunlularla akrabalık bağı bulunan Şeyh Cafer arasındaki tarikata hâkim olma mücadelesi Şeyh Cüneyd'in Erdebil dışına çıkmasına sebep olmuş, bu durum tarikatın siyasallaşmasında önemli bir aşamayı teşkil etmiştir. Fakat yine de bu dönemde Safeviyye'nin Anadolu uzantısı içerisinde Sünnî özelliklerini muhafaza eden dolayısıyla da devlete teşkil etmeyen birçok kol bulunmakta idi.

Şeyh Cüneyd'in Anadolu seferlerine başlaması ile birlikte bu dönemde tahtta olan II. Murat durumdan rahatsız olmuş, hatta Şeyh Cüneyd'in tepkileri azaltmak için kendisine gönderdiği hediyeleri “*bir tahta iki padişah sığmaz*” diyerek reddetmiştir. Şeyh Cüneyd bu durum karşısında Konya'da Sadreddin-i Konevî Tekkesi'ne sığınmış ancak buradaki ulemadan Şeyh Abdüllatif ile aralarında meydana gelen tartışma sonucu burayı da terk etmek zorunda kalmıştır. Bu olay sonunda Şeyh Abdüllatif'in Şeyh Cüneyd ile alakalı şu yorumu Osmanlı-İran ilişkilerinin Şiilik ile alakalı çatışma noktasını net bir şekilde ortaya koymaktadır: “*Bu Şeyh Cüneyd'in muradı sofilik degildir. Seriat bozup kendi emaret talep eder*”⁷.

Şeyh Cüneyd 1461 yılında öldürülünceye kadar Anadolu'da 8 sene dolaşmış ve burada ciddi bir yandaş sayısına ulaşmıştır. Şeyh Cüneyd sonrasında Safevi tarikatı kısa bir süre hareketsiz kalsa da Akkoyunlu Uzun Hasan'ın, oğlu Haydar'ı himayesine alması Safeviyye'yi yeniden siyasi bir unsur haline getirmiştir. Haydar'ın kendi devletini kurup başına geçme gayesinde olduğunu gösteren en önemli emare şüphesiz ki kendisi içi özel olarak yaptırdığı tuğra şeklindeki mührüdür.⁸ Bu dönemde Haydar'a Anadolu'daki Türkmen aşiretlerinden de ciddi destek verildiği bilinmekte hatta İran menşeli bu devletin kuruluşunda bu Türkmen grupları birincil derecede etkin sayılmaktadır.⁹

Safevilerin tüm gelişmeler ışığında resmi olarak kuruluşu Şah İsmail dönemine rastlar. On altıncı. yüzyılın hemen başında Akkoyunlu mirası üzerine Anadolu Türkmen aşiretlerinin desteğiyle kurulan Safevi Devleti, Anadolu hâkimiyeti ile ilgili faaliyetlerine gecikmeden başlamış ve kısa süre içerisinde nüfusunu artırmıştır. Bu gelişmeler Osmanlı idaresince hoş karşılanmasa da 1511 yılında gerçekleşen Şah Kulu isyanına kadar ciddi bir tedbir alınmamıştır.¹⁰ Ancak Şah Kulu isyanı sonrasında Osmanlı şehzadesi Korkut'un bu hareket yanlısı gözükmesi devleti bu meselede tedbir almaya zorlamıştır.

I. Selim devrine kadar Osmanlı idaresinin Şîî Safevi tehlikesine karşı aldığı askeri bir tedbirin bulunmaması meselenin giderek büyümesine ve Şiilerin nicelik açısından önemli bir büyüklüğe ulaşmasına sebep olmuştur. Ancak I. Selim'in başa geçmesi ile birlikte Safevi devletine karşı sistematik

⁵ Selahattin Döğüş (2005). “Şeyh Bedreddin ve Rumeli Gazileri”, *OTAM*, Sayı: 18, Ankara, s. 77.

⁶ Bilal Dedeyev (2008), “Safevi Tarikatı ve Osmanlı Devleti İlişkileri”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 1 (5) Güz 2008, s. 206.

⁷ Dedeyev (2008). s. 211.

⁸ Dedeyev (2008). s. 211.

⁹ Bu konu ile alakalı olarak bakınız; Faruk Sümer (1976). *Safevî Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü: Şah İsmaili ile Halefleri ve Anadolu Türkleri*, Güven Matbaası.

¹⁰ Bilal Dedeyev (2009). “Çaldıran Savaşı'na Kadar Osmanlı - Safevi İlişkilerine Kısa Bir Bakış”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, II (6) Kış 2009, s. 127.

bir mücadele başlamış ve nihai olarak Çaldıran'da vurulan darbe ile Safeviler Anadolu dışına çıkarılmıştır¹¹.

Safevilerin tam manası ile Şii bir İran devleti kabul edilerek, Şiiliğin Sünnî akaide tamamıyla ters bir anlayış olduğunun ortaya konması da bu döneme rastlamaktadır. I. Selim'in siyasi ve askeri hazırlıklarının yanında Şii anlayışına karşı yürüttüğü sistemli kültürel hazırlık, Şiiliğin Anadolu'da net bir şekilde anlaşılabilir Sünnî anlayış ile olan zıtlığının anlaşılması noktasında önemli bir aşamayı teşkil etmiştir. Bu dönemde bilhassa Safevî Tarikatı ile aynı kökenden gelen ve Zahidiyye'de birleşen Halvetiyye tarikatı ile birlikte hareket edilmesi, bunun yanında Kemal Paşazade, Ali b. Abdülkerim, Hasan b. Ömer, Müftü Hamza ve Molla Arap gibi Osmanlı ulemasından Şiilik ile alakalı fetvaların alınması, ileriki dönemlerde Sünni Osmanlı-Şii İran ayrımının daha net bir şekilde ortaya çıkmasına zemin hazırlayacaktır.¹²

Osmanlı-Şii İran ilişkileri Kanuni döneminde de önemli aşamalardan geçmişse de asıl önemli gelişmeler 18. yüzyılın ikinci yarısında meydana gelmiştir. Bu yüzyılın ilk yarısında bölgenin tahririni ayrıntılı şekilde yapan Osmanlı idaresi¹³ burada istikrarın sağlandığına kani olmuş gibidir. Ancak kısa bir süre sonra durumun böyle olmadığı görülecektir.

Nadir Şah Afşar ve Kerim Han dönemlerinde İran'da meydana gelen iç karışıklıklar Osmanlı'nın burayı işgali için müsait bir hal yaratmış ise de ne dönemin hükümdarı III. Mustafa ne de I. Mahmut bu fırsatı değerlendirememiş hatta İran ile gerçekleştirilen 4 Eylül 1746 tarihli anlaşma ile uzun süreli bir barış tesis etmeye çalışmışlardır.¹⁴

Osmanlı tarafının bu yaklaşımı İran'dan aynı nispette makes bulmamış ve 1774-1779 yılları arasında iki devlet özellikle Baban Sancağı'ndaki olumsuzluklar ve bu tarihten önce 1722'de meydana gelen Irak veba salgınında ölen İranlı tüccarların mallarının İran'a teslim edilmemesi konusunda ayrılığa düşerek savaş durumuna geçmişlerdir. Küçük Kaynarca Anlaşmasını müteakiben gerçekleşen bu olay Osmanlı idaresi için oldukça zor bir hale dönüşmüş ve Irak'ın İran tarafından işgali kaçınılmaz olmuştur. Kerim Han'ın ölümüne kadar devam eden mücadeleler sonunda İran'da sükûnet yeniden sağlanmışsa da bu süreçte Osmanlı Devleti oldukça yıpranmıştır.

Tüm bu yaşanan hadiseler, Osmanlı-İran ya da diğer bir bakış açısı ile Sünni-Şii ayrımının aslına bakıldığında zaman içerisinde değişen siyasi emellerin bir tezahürü olduğunu göstermektedir. Ancak burada belirtmekte fayda vardır ki şimdi içine gireceğimiz evlilik konusundan azade olarak Osmanlı'da Sünni-Şii ayrımının yaşandığı başka yaşam alanları da bulunmakta idi. Bunun en müşahhas örneklerinden biri eğitim alanı, yani medreseler.

Medreseler, Türklerin İslam kültürüne kazandırmış oldukları genel öğretim müesseseleridir ve fıkıh okutmak için kurulmuşlardır. Şii mezhebine mensup olanlar *Darü'l İlimleri* kurlarken Sünniler de medreseleri kurmuşlardır. Dolayısı ile Şii mezhebi mensupları Sünnilerin kurdukları medreselere girememişlerdir. Bu nedenle Farsça belirli bir döneme kadar medrese programlarında yer alamamıştır.¹⁵ Görüldüğü üzere itikâdi manada Sünni ve Şii ayrımı sadece şimdi bahsedeceğimiz evlilik meselesinde değil aynı zamanda başka alanlarda da olabilmektedir.

İranlılarla Evlenme Yasağının Ortaya Çıkışı

Osmanlı idaresinin Müslüman kadınların İranlılarla evlenmesini yasaklamasının temel çıkış noktası yukarıda ifade ettiğimiz Sünni-Şii ayrımıdır. Kuruluş devrinde gittikleri bölgelerin İslamlaşmasında önemli misyonlar üstlenen Sünni anlayışa yakın Alevi-Bektaşî ve bunlara bağlı bazı tarikat ve cemaatlerin özellikle 16. yüzyılın başlarında kurulan Safevi Devleti'nin Anadolu'daki propaganda çalışmaları ile sınırları oldukça net bir şekilde çizilmiş Şii doktrine dönüşmeleri devletin

¹¹ Çaldıran Savaşı ile alakalı ayrıntılı bilgi için bkz., Şahin Fazil Farzalibeyli (2002). "Resmi Belgelerde 23 Ağustos Çaldıran Savaşı'nın Nedenleri ve Sonuçları", *XIII. Türk Tarih Kongresi 4-8 Ekim 1999*, Ankara, ss. 77-87.

¹² Dedeyev (2008). s. 131.

¹³ 18. yüzyılın ilk yarısında İran'a dair gerçekleştirilmiş tahrir çalışmaları ile alakalı olarak bkz., Osman G. Özgüdenli (2003). "Osmanlı İrani I: Batı İran ve Azerbaycan Tarihi Hakkında Osmanlı Tahrir Kayıtları: Coğrafi ve İdari Taksimat", *AÜDTCF, Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, XXII (34), Ankara., s. 83-107

¹⁴ Abdurahman Ateş (2008). "XVIII. yy'ın İkinci Yarısında Osmanlı-İran İlişkileri (1774-1779)", *Afyon Kocatepe Üniversitesi (AKÜ) Sosyal Bilimler Dergisi*, X (3), s. 67-68.

¹⁵ Mustafa Şanal (2003). "Osmanlı Devleti'nde Medreselere Ders Programları, Öğretim Metodu, Ölçme ve Değerlendirme, Öğretimde İhtisaslaşma Bakımından Genel Bir Bakış", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 14 (2003 /1), s.150.

Şiiler ile alakalı bazı tedbirler almasını zorunlu hale getirmiştir. Bu zorunluluğun en önemli sebebi şüphesiz ki –yukarıda da ifade ettiğimiz şekli ile- Şiiliğin siyasallaşma ve devlet erkine sahip olma teamülüdür.

Bin sekiz yüz yirmi iki yılında yayınlanan bir Buyruldu-i Âli ile net bir şekilde ortaya konan yasağın “...*bu keyfiyet cehele-i ehl-i İslamın tegayyür-i meshebiyle maazallahüteala iki alemde müptela-i hüsrân olmasını mucip olmakta...*” cümlesi temelde bu yaptırımın mezhep ayrılığına dayandığını göstermektedir. Konu ile alakalı oldukça kısıtlı sayıdaki çalışmada vurgulanan nokta ise bu yasağın Osmanlı uyrukluğa tartışmalarının önüne geçebilme çabası ile alakalı olduğudur.

Fakat konu ile alakalı asıl önemli nokta bu yasağın kadın-erkek ayırmaksızın tüm Osmanlı ahalisini mi yoksa sadece Osmanlı kadınlarını mı ilgilendirdiğidir. Rona Arbay’a göre bu yasağın 1822 tarihli buyrulduyunun ilk kısımlarında geçen “*sünniyil mezhep olan bazı nisa taifesinin*” ifadesinden dolayı sadece kadınları ilgilendirir gibi görünmesine rağmen ileri kısımlarında geçen “*böyle meçhulünesev olan eşhasa kız verip alanlar*” ifadesinden dolayı hem kadınları hem de erkekleri ilgilendirmektedir.¹⁶ Ancak burada kesin olan bir şey vardır ki 1822 buyruldu ile İran taifesinden olanlarla evlenmek kesin olarak yasaklanmıştır.

Aslına bakıldığında bu dönemde yasağın özellikle hem kadın hem de erkeklere yönelik olarak uygulanmasında Osmanlı batılılaşmasının henüz kadını günlük hayatın içine çekme düzeyine ulaşamaması önemli rol oynamıştır. Ancak 1839 yılında açılan modern rüştiyelerin 1859 yılında kız öğrencileri de içine alacak şekilde düzenlenmesi, Osmanlı kadının tek başına bir yasağa muhatap teşkil edebilmesi için önemli bir adım olacaktır. Özetle 1822 ve sonrasında 1844¹⁷ nizamnamelerinde hem kadına hem de erkeğe yasak olan İranlılarla izdivacın sonraki dönemlerde kadının günlük hayatta aldığı aktif rol ile birlikte sadece kadına ait bir şekilde düzenlendiği görülecektir. Kaldı ki Osman Ergin bu durumu “...*eve saadet getirecek olan kadın din ve dünyasını bilip emre itaat etmekle ve yasaklanan şeyleri yapmamakla olabilir ki bu da kadınların eğitim görmeleri ile mümkündür*” şeklinde değerlendirir.¹⁸ Yani bu yasağın zamanla sadece kadınları ilgilendirecek hale gelmesinde onların Osmanlı eğitimi içerisindeki konumunun netleştirilmesinin önemli tesiri vardır. Bir anlamda Osmanlı idaresi batılılaşmanın bir göstergesi olarak kadınları Osmanlı hukuku içerisinde bir yere yerleştirerek bir başka misyonu da yerine getirmiş oluyordu.

Tanzimat’tan meşrutiyete gidilirken 1869 yılında yayınlanan *Maarif Nizamnamesinde* yukarıda bahsi geçen yasağın muhatabının değişmesi süreci başlamış ve şu ifadeler ile öncelikli olarak kız okullarının açılmasında Müslümanlar ile diğerleri arasındaki mesafenin korunduğuna dikkat çekilmiştir:

“22. Madde: *Büyük şehirlerde halkı İslam ise sırf İslam Hıristiyan ise yalnız Hıristiyanlara birer kız rüştiyesi açılacaktır. Halkın bir kısmı İslam, bir kısmı Hıristiyan olan kasabalarda ise Hıristiyan rüştiyesi ayrı, Müslüman rüştiyesi ayrı yapılacaktır....*

23. Madde: *Din dersleri her toplumun kendi dili üzerinden verilir. Müslüman olmayan halkı meydana getiren sınıflar kız rüştiye okullarında Arapça ve Farsça kurallar başlangıcı yerine kendi dillerinin başlangıçlarını okurlar, Müslüman olmayan çocukların din ile ilgili bütün dersleri onların dini başkanları ya da görevlendirilecekleri kişilerce verilir...”*¹⁹

Anlaşılabacağı üzere Osmanlı idaresi bir taraftan Osmanlı kadınına çağdaş normlarla yetiştirme çabasına girerken diğer taraftan da şer’i hukukun gereklerini yerine getirmeye diğer bir ifade ile yukarıda farklı vesileler ile ifade ettiğimiz itikadi sınır ve farklılıkları göz önüne almaya dikkat etmiş dahası mecbur olmuştur.²⁰ Kısacası, Osmanlı idaresinin koyduğu kurallar bazen şeriat kurallarına aykırı düşebilmekteydi. Bu nedenle, bu kuralları, şeriat kuralları ile bağdaştırabilmek için, daha önceki kararları

¹⁶ Aybay (1980), s. 70; Şefika Kurnaz (1990), *Cumhuriyet Öncesinde Türk Kadını (1839-1923)*, Ankara., s. 42.

¹⁷ Hacer Erdoğan (1999), *Tanzimat Dönemi (1839-1876) Osmanlı Toplumunda Kadının Sosyal Değişimi*, Sakarya Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya., s. 57.

¹⁸ Konunun geniş bir değerlendirmesi için bkz. Osman Ergin (1939), *Türk Maarif Tarihi*, V, İstanbul.

¹⁹ Hasan Ali Koçer (1972), “Türkiye’de Kadın Eğitimi”, *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, V (1), Ankara., s. 94.

²⁰ Özellikle III. Selim Kanunnamesi’nde Gayr-ı Müslimlerin Müslümanlar ile özellikle fiziki şartlar noktasında ayrılması ve bu iki farklı grubunun iç içe geçmemesi için net hükümler konulmuştur. Osmanlı mahallelerinin düzeni, evlerin rengi ve giyeceklerin hususiyetleri noktasındaki hükümlerden bu konunun 19. yy başlarında ciddi bir şekilde gündeme alındığı anlaşılmaktadır. Konu ile alakalı bkz., G. Bozkurt (1993), “Türk Hukuk Tarihinde Azınlıklar”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, XLIII (1), s. 51.

dikkate alan bilimsel bir yorum metodu geliştirilmesi gerekmiştir. Ayrıca, sürekli gelişme gösteren, dinî ve etnik azınlıkların hukuklarına saygılı bir İmparatorluğun özel şartlarının özgün olarak yarattığı millî örf ve âdetlere dayanan hukukun yaşatılması gerekiyordu. Bu durum, o dönemde uygulanan hukukun bir yandan, şeriata, diğer yandan örf ve âdete dayanan ikili bir sistem görünümünde olmasına yol açmıştır.²¹

Bir sekiz yüz yirmi iki'deki ilk buyruğundan 1869'a gelinen noktada batılılaşma çabasının bir noktaya kadar Osmanlı günlük hayatına nüfus ettiği ancak özellikle *İslam Aile Hukuku* noktasında müdahil olamadığı görülmüştür. Özellikle 1814-1872 yılları arasında sadrazamlık yapan Ali Paşa'nın bilhassa Fransız Medeni Kanunu'nun tamamı ile Osmanlı'ya tatbik edilmesi konusundaki ısrarını, Aile Hukuku'nun İslam kaidelerine göre düzenlemesi şartı ile devam ettirmesi,²² batılılaşmanın buraya müdahalesini imkânsız kılmıştır.²³

Bin sekiz yüz yetmiş dört yılına gelindiğinde yasağın, artık modernleşen hukuk anlayışının da bir sonucu olarak daha net çizgiler ile düzenlendiği görülecektir. *Tebaa-i Devlet-i Âliyye ile Tebaa-i İraniyenin İzdivacı Haklarında Olan Memnuiyetin Muhafazasına Dair* şeklinde ifade edilen bu düzenlemede "*Tebaa-i Devlet-i Âliyye ile tebaa-i İraniyenin izdivacı kemafıssabık kat'iyyen memnudur*" şeklindeki hüküm²⁴ konu ile alakalı her türlü esnek yaklaşımı ortadan kaldırmıştır. Ancak yasağa karşı esnekliği ortadan kaldıran bu yeni düzenleme yeni iki problem doğurmuştur. Birinci problem artık yasakta mezhep farklılığının dile getirilmemesidir. Zira bu durumda ayırıcı noktanın Şiiilik olmaktan çıkarak İran uyrukluğuna geçtiği görülecektir. Diğer bir problem ise yasağın kadın erkek ayırımı ortadan kaldırmasıdır. Bu durumda ilk halinden farklı olarak yasak, bir dönüşüme uğrayarak sadece kadınları değil erkekleri de muhatap alır hale gelmiştir.

Muhtemeldir ki yasağın bu son hali Sünni anlayışa göre problemler doğurmuştur. Zira yüzyılın sonlarına doğru mesele bir mezhep farklılığı meselesinden çıkıp iyice tabiiyet meselesine dönüşmüştür. 1889 yılında kaleme alınmış iki belgede özellikle İranlılar ile evlenen kadınlara vurgu yapılarak hadisenin ecnebilerle evlenme mevzuatına bağlanması ve bahsi geçen evlilik sonrasında meydana gelecek mal geçişlerinin nasıl sağlanacağı sıkıntısının çözüme kavuşturulma çabası yasağın oldukça farklı bir mecraya kaydığını göstermektedir.²⁵ Yani artık bu yasak bir mezhep farklılığı meselesi olmaktan çıkarak tabiiyet ve din farklılığı meselesine dönüşmüştür. Hatta bu evliliği yapan kadınların tabiiyet değiştirdiği kabul edilerek kendine ait malların çocuklarına intikali meselesi tartışılır olmuştur.

Bin sekiz yüz doksan yılına gelindiğinde tartışmaların halen devam ettiği görülmektedir.²⁶ Ancak bu kez yasağın taraflarından biri de İran hükümeti olmuştur. Yasağa temel teşkil eden nizamname İran Sefareti tarafından incelenmiş ve bu yasağın uygulanamaz olduğuna kanaat getiren sefaret duruma itiraz etmiştir. Fakat Osmanlı hükümeti itirazın yersiz ve kabul edilemez olduğunu belirten bir cevabı yayınlamakta gecikmemiştir.²⁷

Osmanlı idaresi İran tarafının tüm baskılarına rağmen yasağı uygulamak konusunda oldukça ısrarlı davranmış hatta tüm bu yaptırıma rağmen bu evliliklerin gerçekleşmesi durumunda doğacak erkek çocuklarının askere alınmayacağını ilan etmiştir.²⁸ Bu durumda İran Sefareti yeni bir itirazda bulunmuşsa da herhangi bir sonuç alınamamıştır.²⁹

Bin sekiz yüz doksan yılında yaşanan tüm bu gelişmelere ve devletin ısrarla yasaklamasına rağmen İranlılarla evliliklerin devam ettiği görülmektedir. Mihaliççik'in Kavak Köyü'nden Hacı Veli kızı Fatma'nın İranlı Kel Mehmet ile³⁰ ve muhacir taifesinden Ayşe isimli bir kadının İranlı Şalcı Yusuf Ağa ile yaptığı evlilikler³¹ bu evliliklere örnek gösterilebilir. Her iki evlilik de gizli yapılmış ancak durumun

²¹ Arzu Oğuz (2006). "Türk Medenî Hukuku'nun Gelişim Çizgisi ve Karşılaştırmalı Hukukun Rolü", *Ankara Üniversitesi, Hukuk Fakültesi Dergisi*, LV (1), Ankara., s. 196-197.

²² Oğuz (2006). s. 198.

²³ Bu kısıtlamanın yanında bahsi geçen batılılaşma hamlesinden faydalanan hanım sayısının oldukça dar kapsamda kalması da bu hareketinin tam manası ile gerçekleşme fırsatı bulmadığını göstermektedir, Vahap Sağ, "Tarihsel Süreç İçerisinde Türk Kadını ve Atatürk", *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, II (1), s. 16.

²⁴ Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), MV. 10 / 44, BOA, HR. HMŞ. İŞO, 168 / 16. Ayrıca bu kayıtlarda ısrarla "*tebaa-i İrani ile evlenen Osmanlı kadınları*" ifadesinin kullanılması da meselenin mezhep farklılığından öte tabiiyet farklılığına dayandırıldığını göstermektedir, bkz. BOA, İ.MMS., 97 / 4111.

²⁵ BOA, MV. 18 / 1.

²⁶ BOA, MV. 14 / 16, BOA, MV. 17 / 49

²⁷ BOA, A.}MKT.MHM., 492 / 58, BOA, Y..A...RES., 37 / 8.

²⁸ BOA, A.}MKT.MHM., 15 / 18.

²⁹ BOA, DH.MKT., 1395 / 126, BOA, DH.MKT., 1408 / 62.

³⁰ BOA, DH.MKT., 1423 / 20.

fark edilmesi üzerine nizamnameye bağlı olarak gereğinin yapılması istenmiştir. Muhtemelen her iki durumda da İranlılarla evlenen kadınlar ve varsa çocukları İran tabiiyetine geçirilmiş ve yukarıda ifade ettiğimiz muafiyet ve sınırlamalarla karşı karşıya kalmışlardır.

Osmanlı Devleti'nin bu yasak ile ilgili tavrı 1891 yılında iyice yoğunluk kazanmıştır. Kayıtlardan anlaşıldığı üzere tüm çabalara rağmen evliliklerin önüne geçemeyen devlet, meselenin üzerine daha ciddi bir şekilde gitmeye başlamış ve özellikle bu evliliği gerçekleştirenlerin çocukları ile alakalı daha net hükümler vermiştir.³² Hatta bu yasağa rağmen evliliklerin halen devam etmesinin nizamnamenin halka ulaşmadığı şeklinde yorumlanmasından dolayı olacaktır ki, yasağın halka camilerden ilan edilerek ulaştırılması istenmiştir.³³ Ayrıca bu evliliklere müsaade eden muhtar ve imamların şiddetle cezalandırılacakları da yine bu vesile ile ilan edilmiştir.³⁴ Böylece halk bu yasağa uymasa bile nikâhı kıyacak olan kişilerin engellenmesiyle bu durumun önüne geçilebileceği düşünülmüştür.

Bin sekiz yüz doksan bir yılı içerisinde bu yasak ile alakalı çıkan diğer bir tartışma da kullanılan ecnebi ifadesi sonucunda İranlılar ile birlikte aynı durumda kalan diğer tabiiyetteki kişilerin durumudur. Bu durumda bahsi geçen azınlık gurubun kendi durumlarının da net bir şekilde ortaya konmasını istedikleri görülmektedir.³⁵

Yukarıda bahsi geçen tüm yaptırım çabalarına rağmen Osmanlı kadınlarının bu yasağa rağmen - bilinçli midir bilinmez- İranlılarla evlilik yapmayı sürdürmüşlerdir. Adana'da Karataş nahiyesine bağlı Pepeli karyesinden Tutı Hatun'un³⁶ ve Haseki'de sakin Seher Hanım ile İranlı Mahmud'un gerçekleştirdikleri evlilik³⁷ bunlardan sadece ikisidir.

Sonuç

Osmanlı Devleti'nde kadın ve konumu ile alakalı birçok tartışma bugüne kadar çeşitli vesilelerle gerçekleşmiştir. Osmanlı idaresinin kadına bakışı, kadının toplumsal yapı içerisindeki konumu ve sahip olduğu haklar bu manada sıklıkla eleştirilmiştir. Ancak bu tartışmaların önemli bir kısmı yanlış çıkarımlar ve kaynak eksikliğinden meydana gelen eksik değerlendirmelerle objektif olmaktan uzak kalmışlardır. Osmanlı son döneminde uygulamaya konan Osmanlı kadınlarının İranlılarla evlenme yasağı da bu tarz bir eksik değerlendirme sonucunda konu ile alakalı kısıtlı sayıdaki kaynaktan Osmanlı idaresinin kadına karşı gerçekleştirdiği bir yaptırım olarak anlaşılmıştır.

Bin sekiz yüz seksen dokuz, 1890 ve 1891 yılları arasında özellikle yeni hukuk sistemi ile birlikte uzun bir aradan sonra yeniden vurgulanan bu yasanın, şekli ve uygulamaları hem dönemin hukuki yapısı hem de bu yasanın gerçekten de sadece kadınları ilgilendirip ilgilendirmediği noktasında araştırılma ihtiyacı duyulan bir durumdur.

Fatih devri sonrasında başlayan Osmanlı-İran ya da bir başka ifade ile Sünni-Şii çekişmesinin bir tezahürü ve uzun vadede sonucu olarak ortaya çıkan İranlılarla evlenme yasağı 19. yüzyılda yayınlanan bir buyruldu da önceleri kadın erkek ayrımı olmaksızın Osmanlı tabiiyetindeki herkes için geçerli iken bu yüzyıl içerisinde değişiklikler göstermiş ve İranlılarla evlilik Sünni-Şii ayrımından çıkarılarak bir tabiiyet meselesi haline getirilmiştir. Son olarak 1890 ve sonrası kayıtlarında karşımıza çıkan yasağın tüm metinlerde "Osmanlı kadınları" ifadesini içermesinden yasağın gerçekten de kadınları muhatap aldığını anlayabiliyoruz. Buna rağmen birçok örnekte de görüldüğü üzere evliliklerin devam etmesi, bu yasağın yeteri kadar kabul görmediği hatta bazı devlet görevlilerin de bu yasağı çiğnemek konusunda katkılar sağlanması tam bir mutabakat sağlanamadığı manasına gelmektedir.

Sonuç olarak tamamı ile siyasi erkin mevcut iktidarını ve temelde toplumsal birliğini bozmama adına ortaya attığı bu yasağın dönemsel olarak dini temellere dayandırıldığı ancak yeterli sonuç alınamaması üzerine bu kez tabiiyet esasına kaydırıldığı anlaşılmaktadır. Konunun özellikle arşiv kaynaklarındaki vurgularından anlaşıldığı şekli ile salt kadına yaptırım uygulaması olmaktan öte bir

³² BOA, İ..MMS., 94 / 3992.

³³ BOA, Y..MTV., 34 / 39, BOA, DH.MKT., 1527 / 27.

³⁴ BOA, MV. 26 / 62,

³⁵ BOA, DH.MKT., 1509 / 72.

³⁶ BOA, DH.MKT., 1467 / 95.

³⁷ BOA, DH.MKT., 1498 / 25.

devlet politikası şeklinde tezahür ettiği ve kadını baz alan ifadenin temelinde tüm ahaliyi kapsadığı görülmektedir.

KAYNAKÇA

BOA, MV. 10 / 44.

BOA, HR. HMŞ. İŞO, 168 / 16.

BOA, MV. 14 / 16.

BOA, MV. 17 / 49.

BOA, A.)MKT.MHM., 492 / 58.

BOA, Y..A...RES., 37 / 8.

BOA, A.)MKT.MHM., 15 / 18.

BOA, DH.MKT., 1395 / 126.

BOA, DH.MKT., 1408 / 62.

BOA, DH.MKT., 1423 / 20.

BOA, İ..MMS., 94 / 3992.

BOA, Y..MTV., 34 / 39.

BOA, DH.MKT., 1527 / 27.

BOA, DH.MKT., 1509 / 72.

BOA, DH.MKT., 1467 / 95.

BOA, DH.MKT., 1498 / 25.

BOA, İ..MMS., 97 / 4111.

Ahmed Efendi (Sırkâtibi) (1993). Üçüncü Selim'in Sırkâtibi Ahmed Efendi Tarafından Tutulan Ruzname, Ed. V. Sema Arıkan, Ankara: TTK Basımevi.

ATEŞ, Abdurahman (2008). "XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı-İran İlişkileri (1774-1779), Afyon Kocatepe Üniversitesi (AKÜ) Sosyal Bilimler Dergisi, X (3), s. 65-82.

AYBAY, Rona (1980). *Kadın Uyraklığı Üzerinde Evlenmenin Etkisi*, Ankara: AÜSBF Yay.

BOZKURT, G. (1993). "Türk Hukuk Tarihinde Azınlıklar", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, XLIII (1)*, s. 49-59.

ÇATALTEPE, Sıpa (1997). *19. Yüzyıl Başlarında Avrupa Dengesi ve Nizam-i Cedit Ordusu*, İstanbul.

DEDEYEV, Bilal (2008). "Safevi Tarikatı ve Osmanlı Devleti İlişkileri", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, I (5)*, Güz 2008, s. 205-223.

DEDEYEV, Bilal (2008). (2009). "Çaldıran Savaşı'na Kadar Osmanlı - Safevi İlişkilerine Kısa Bir Bakış", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, II (6)* Kış, s. 126-135.

DÖĞÜŞ, Selahattin (2005). "Şeyh Bedreddin ve Rumeli Gazileri", *OTAM, Sayı 18*, Ankara, s. 71-94.

ERDOĞAN, Hacer (1999). *Tanzimat Dönemi (1839-1876) Osmanlı Toplumunda Kadının Sosyal Değişimi*, Sakarya Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya.

ERGİN, Osman (1939). *Türk Maarif Tarihi, V*, İstanbul.

FARZALİBEYLİ, Şahin Fazil (2002). "Resmi Belgelerde 23 Ağustos Çaldıran Savaşı'nın Nedenleri ve Sonuçları", *XIII. Türk Tarih Kongresi 4-8 Ekim 1999*, Ankara, s. 77-87.

IMBERT, Paul (1981). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Yenileşme Hareketleri: Türkiye'nin Meseleleri*, İstanbul: Havass.

KARAL, Enver Ziya (1942). *Selim III.'ün Hatt-ı Hümayunları*, Ankara:TTK Basımevi.

KOÇER, Hasan Ali (1972). "Türkiye'de Kadın Eğitimi", *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi, V (1)*, Ankara, s. 81-124.

KURNAZ, Şefika (1990). *Cumhuriyet Öncesinde Türk Kadını (1839-1923)*, Ankara.

OĞUZ, Arzu (2006). "Türk Medeni Hukuku'nun Gelişim Çizgisi ve Karşılaştırmalı Hukukun Rolü", *Ankara Üniversitesi, Hukuk Fakültesi Dergisi, LV (1)*, Ankara, s. 195-205.

ORHON, Nafiz ve Taşdelen, Nuri (1987). *1798-1802 Osmanlı Fransız Harbi (Napolyon'un Mısır Seferi)*, Ankara: ATASE Yayınları.

- ÖZGÜDENLİ, Osman G. (2003). "Osmanlı İrani I: Batı İnan ve Azerbaycan Tarihi Hakkında Osmanlı Tahrir Kayıtları: Coğrafi Ve İdari Taksimat", *AÜDTCF, Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi, XXII* (34), Ankara, s. 83-107.
- SAĞ, Vahap (2001). "Tarihsel Süreç İçerisinde Türk Kadını ve Atatürk", *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, II* (1), Sivas, s. 9-23.
- ŞANAL, Mustafa (2003). "Osmanlı Devleti'nde Medreselere Ders Programları, Öğretim Metodu, Ölçme ve Değerlendirme, Öğretimde İhtisaslaşma Bakımından Genel Bir Bakış", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı: 14 Yıl: 2003/1*, s. 149-168.